

F

ف

FÂ
(ف)Arap alfabesinin
yirminci harfi.

Osmanlı ve Fars alfabelerinde yirmi üçüncü, Latin asıllı bugünkü Türk alfabesinde yedinci harf olup "fe" diye söylenir. Birçok yazı sisteminde aslî sesler (fonem) arasında yer almayan f Ural-Alтай, Hint-Avrupa ve Sâmi dil ailelerinin bazı kollarında p, ph ve w seslerinden türemiş görünmektedir; dolayısıyla yerini bazan dudak-diş fonemlerinin sadalısı (cehrî, sonore) olan "v"ye, bazan dudak seslerinden "b"ye, "p"ye veya çift dudak sesi "w"ye, bazan da nefesli dudak seslerinden "bh", "ph"ye bırakır; meselâ Yunan, Ermeni, Sanskrit, Tibet ve Kore dillerinde f yerine ph kullanılır. Eski Mısır, Kıbrıs ve Numidya dilleri ile İberce, Çince ve Japonca'da ana sesler arasında sayılan "f"ye genel Türk dilinin ana sesleri arasında bulunmadığı için Orhun ve Yenisey kitâbelerinde rastlanmaz; Latince'ye de eski Sâmi dillerdeki "vav"-dan dönüşerek geçmiştir.

Fâ Arap alfabesinin ilk noktalanmış harflerindendir ve noktası yalnız Mağrib yazısında altına (ف), diğer İslâmî yazıların tamamında ise üstüne konulur. Arapça'da hurûfû'l-mebâniden (ana sesler, radicals) sayılan fâ harfi dudak ünsüzlerinin (hurûfû's-şefevîyye, labiale) sert ve sadasız (mehmûs, sourd) şekli olup üst ön dişlerin alt dudağa bastırılarak nefesin sürekli verilmesi suretiyle çıkarılır; sızmalı ve titreşimsiz, zayıf sesli bir dudak-diş fonemidir. Fi'l (فـ) ölçüsünün (vezin) birinci harfini teşkil ettiği için bu vezindeki kelimelerin ilk harfi "fâû'l-fi'l" adını alır. Kelimelerin aslî harfi olarak geldiği gibi bir başka aslî harfin yerine bedel olarak, bazan da atıf, cevâbü's-şart vb. nin önüne zâit olarak gelir (İbn Cinnî, I, 247). Meselâ aslî harf olarak fi'l ölçüsünün ilk (فـ) fahm), ikinci (فـ) kufî) ve üçüncü (فـ) hilf) harfi konumundadır. Bedel olarak "se" (س) ünsüzünün yerini alabilir: "Sümme" (سـ) yerine "fümme" (فـ), "cedes" (جـ) yerine "cedef" (جـ), "süm" (ثـ) yerine

"füm" (فـ) gibi. "İn tuhsin ileyye fallâhu mûcâzike" (ان تحسن الى الله مجازيك) = Eğer bana iyilik edersen seni ödüllendirecek olan Allah'tır) ifadesinde f, bir isim ve cevap cümlesi olan "Allâhu mûcâzike"nin önüne, şart ile sonuç (cevâbü's-şart) arasında irtibatı temin etmesi için gerekli görülüp zâit olarak getirilmiştir. Burada "fâ"nın gerekli görülmesinin sebebi, normalde şart ve sonuç kipindeki cümlelerde, biri diğerinin meydana gelmesine yol açacak istikbal bildiren iki fiil cümlesi bulunurken söz konusu örnekte sonuç cümlesinin fiil değil isim cümlesi olmasıdır. Çünkü isim cümlesi aradaki irtibatı temin edememekte, bu görev için bir atıf edatına ihtiyaç duyulmaktadır. Gramerciler edatlar arasında yalnız fâ harfine bu görevi yüklemişlerdir (a.g.e., I, 253). İstikbale yönelik şart cümlelerinde fâ edatı, yukarıdaki örnekte ve, "İn küntü tuhibbûna'llâhe fettebiünî yuhbibkümü'llâh" (ان كنتم تحبون الله فاتبعوني يحببكم الله) = Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin) âyetinde (Âl-i İmrân 3/31) olduğu gibi şartın sonucunu gösteren cümlelerin başına gelmekte, "lev" ile başlayan şart cümleleri için ise mâzî anlamı taşıdıklarından dolayı kullanılmamaktadır.

Bir edat olarak Kur'ân-ı Kerîm'de 2987 yerde geçen (İsmâil Ahmed Amâyire — Abdülhamîd M. es-Seyyid, s. 287-331) fâ harfi emir, nehiy, soru, dua, temenni, beyan ve olumsuzluk bildiren cümlelere cevap teşkil eden gizli "en" ile nasbedilmiş muzâri fiillerin başında kullanılır ve iki ayrı cümlelerin anlamını tek bir cümlede toplar. Meselâ, "Lâ teştümhu feyeştümek" (لا تشته فيشتك) = Ona küfretme ki o da sana küfretmesin) gibi. "Sâiden" (ساعداً), "kat" (قـ), "hasbü" (حسب) gibi kelimelerin başında ise tezyin için zâit olarak kullanılır (Mehmed Zihni, s. 222, 338, 341). Fâ Arap dilcilerini ve usûl-i fıkıh âlimlerini çok yakından ilgilendirir; çünkü bir cümlede bulunup bulunmaması çok fark-

lı mâna ve hükümlerin çıkarılmasına sebep olmaktadır.

Türkçe'ye girmiş bazı yabancı kelimelerde p ve v ile yer değiştirdiği görülen (İsfahan/İspahan, fâm/vâm "renk", fayton/payton gibi) f harfi ebced hesabında seksen sayısına tekabül eder. Sıralama ve sınıflandırmalarda 7 rakamı, nota işaretlerini harflerle gösteren sistemde de "fa" sesi yerine kullanılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "fâ" md.; Tâcû'l-'arûs, "fâ" md.; Lane, *Lexicon*, VI, 2321-2323; *Kâmûs-ı Türkî*, II, 975; *Türk Lugatı*, III, 602; Nedim Mar'aşlı — Üsâme Mar'aşlı, *eş-Şihâh fi'l-luğa ve'l-ûlûm*, "fâ" md.; İbrâhim Enîs v.dğr., *el-Mu'cemü'l-vasîf*, "fâ" md.; M. Saîd İsber — Bilâl Cüneydî, *eş-Sâmil*, "fâ" md.; J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, "f" md.; Halîl b. Ahmed, *el-Hurûf* (nşr. Ramazan Abdüttevvâb), Kahire 1969, s. 30; İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb* (nşr. Hasan Hindâvî), Dimaşk 1985, I, 247-276; Kâli, *el-Emâli*, Beyrut, ts., II, 34-35; Mehmed Zihni, *el-Muktedab* (İstanbul 1304), İstanbul 1981, s. 222, 334-338, 341; *Alphabete und Schriftzeichen des Morgen-und des Abenlandes*, Berlin 1969, tür.yer.; Ali Kemal Belviranlı, *Tecvid*, Konya 1980, s. 16; S. Moscatti, *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Wiesbaden 1980, s. 24-27; İsmâil Ahmed Amâyire — Abdülhamîd M. es-Seyyid, *Mu'cemü'l-edevât ve'z-zamâ'ir fi'l-ğur'ânî'l-Kerîm*, Beyrut 1986, s. 278-331; B. Mcritiz, "Arabistan (Yazı)", *İA*, I, 500; A. Schaade, "Fa", a.e., IV, 445; H. Fleisch, "Fâ", *El²* (İng.), II, 725; Yusuf Çotuksöken, "F", *TDEA*, III, 137.

HALİT ZEVALSİZ

FÂCİR

(الفاجر)

Kâfir veya günahkâr mümin
anlamında bir terim.

Sözlükte "yarmak, bir şeyi genişçe yarıp açmak" anlamındaki fecr veya fücür kökünden türeyen bir sıfat olarak "dindarlık perdesini yırtan, fütursuzca günaha dalan, haktan bâtila sapan kimse" gibi mânalar taşır. Câhiliye devri Araplarının haram aylarda yaptıkları savaşlara "günah işlenen günler" anlamında *eyyâmü'l-ficâr* adı veriliyordu. Fâcir kelimesinin kökünü oluşturan fücür, "şehvet gücünün ileri dereceye varması" veya "nefsin insanı şeriat ve ahlâk ilkelerine

aykırı işler yapmaya sevkeden özelliği" diye de tarif edilir (*et-Ta'rifât*, "el-fücûr" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "el-fücûr" md.). "İlâhî emirlerden çıkan kimse" anlamına gelen fâsık terimi ile fâcir arasında benzerlik varsa da fâsığın fâcirden daha umumi olduğu kabul edilir (İsmâil Hakkı Bursevî, s. 163).

Fâcir kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde müfred, dört yerde cemi sigasıyla (fecere, fücûr) yer almakta, bir âyetle de kökü olan fücûr geçmektedir. Fiil sigasıyla yer alan kullanımlarının sadece biri (el-Kiyâme 75/5) terim mânasını taşır. Fâcir Kur'an'da daha çok günah işlemenin nihâî noktasında bulunan "kâfir" mânasında kullanılmaktadır. İlgili âyetlerde belirtildiğine göre yeryüzünde fesat çıkaran ve ölümden sonra dirilişi inkâr eden fâcirler âhirette, iman edip kötülüklerden sakınanlarla aynı muameleye tâbi tutulmayacak, müminlerin yüzü parlayıp gülecek ve onlar naîm cennetlerine girecekler, fâcirlerin yüzü ise karacak ve kendileri alevli ateşe atılacaklardır (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fcr" md.). Toshihiko Izutsu, fücûr kelimesinin ima ettiği "sapma göstermek" mânasından hareketle Kur'an'daki anlamını "doğru yoldan ayrılmak ve gayri ahlâkî iş yapmak" şeklinde gösterir (*The Ethical Terms in the Koran*, s. 151).

Bazı hadislerde yalan söyleyen, zina fiilini işleyen, Kur'an'ı okuduğu halde başkalarını ondaki buyruklara uymaya çağırmayan, yalan yere yemin eden, insanları aldatan ve faizcilik yapanların fâcir oldukları bildirilerek kelime "günahkâr mümin" anlamında kullanılmış (*Müşned*, I, 135; III, 37, 428; V, 455; VI, 321; Buhârî, "Aḥkâm", 30, "Şalât", 32, "Cihâd", 44), bir kısmında da cennete sadece müminlerin gireceği, fâcirlerin cehennemlik olduğu (Buhârî, "Cihâd", 182), Kur'an okuyan fâcirin kokusu güzel, tadı acı, Kur'an okumayan fâcirin ise kokusu bulunmayan, tadı da acı olan bitkiye benzediği (Buhârî, "Tevhîd", 57), ölen müminlerin dünya sıkıntılarından kurtulduğu, ölen fâcirlerden ise dünyadakilerin kurtulduğu (Müslim, "Cenâ'iz", 61) belirtilerek fâcire "kâfir" veya "münafık" anlamı verilmiştir.

Kelâm ilminde fâcir, kâfir veya mümin sayılıp sayılmayacağı açısından tartışma konusu olmuştur. Gerek Mu'tezile gerekse Mürcie âlimleri fâcire "büyük günah işleyen mümin" mânası vermiş-

ler ve buna bağlı olarak onun hakkında fikir yürütmüşlerdir. Mu'tezile'ye göre fâcir imandan çıkmıştır, tövbe etmeden öldüğü takdirde ebedî olarak cehennemde kalır. Zira Kur'an-ı Kerim'de fâcirlerin âhirette cehenneme atılacakları ve oradan ayrılmayacakları haber verilir (el-İnfîtâr 82/14-16). Mürcie'ye göre ise fâcir her ne kadar ilâhî emirlere karşı itaatsizlikte bulunmuşsa da iman esaslarını benimsediği için müminlerle beraber olacaktır (Kâdî Abdülcebbar, s. 590, 682; Fahreddin er-Râzî, XXXI, 84).

Ehl-i sünnet âlimlerine göre fâcir kâfir, münafık ve büyük günah işleyen mümini de kapsayan bir terim olduğundan her fâcir hakkında aynı hükmü vermek mümkün değildir. Kelime mutlak olarak kullanıldığı takdirde kâfir mânasına gelir. İman ettiği halde günah işleyenler ise bu anlamda fâcir kabul edilemezler. Buna göre fâcirlerin cehennemden ayrılmayacaklarını haber veren naslarla kâfirlerin veya münafıkların kastedilmiş olması gerekir (Mâtürîdî, s. 329; İbn Hazm, III, 276-279; Fahreddin er-Râzî, XXXI, 84-85).

Fâcir kelimesinin Kur'an'daki kullanılışı göz önünde bulundurulduğu takdirde Mu'tezile ile Mürcie'nin fikirlerini doğru bulmak mümkün değildir. Çünkü fâcir ya kâfir kelimesini tekit etmekte veya müminin zıddı anlamında zikredilmektedir. Hadislerde ise fâcir kâfir, münafık ve günahkâr mümin için ortak bir ad olarak kullanılmakta, böylece bir anlamda her kâfirin fâcir olduğuna, fakat her fâcirin kâfir olmadığına işaret edilmektedir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkḥü'l-ekber*'inde geçen (*İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, s. 61) ve zamanla bütün Ehl-i sünnet'in ortak görüşü haline gelen, "Sâlih (ber) olsun fâcir olsun her müminin arkasında namaz kılmak câizdir" şeklindeki meşhur ifadede fâcir "günahkâr mümin" anlamında kullanılmış, böylece her fâcirin dinden çıkmış olmayacağına ve imanını korumakla birlikte günahkâr olan bir kimsenin İslâm cemaatinin bir ferdi sayılması gerektiğine işaret edilmiştir (krş. BER). Sonuç olarak fâcirin, nasların çoğunda itaatten uzaklaşmanın nihâî noktası olan "kâfir" anlamına, bazı hadislerde de mümin olmakla birlikte "büyük günah işleyen kimse" mânasına geldiği anlaşılmaktadır (büyük günah işleyen kimsenin dinî durumu için bk. KEBİRE).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fcr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "fcr" md.; *et-Ta'rifât*, "el-fücûr" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "el-fücûr" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fcr" md.; *Müşned*, I, 135, 379; III, 37, 428; V, 296, 304, 455; VI, 321; Buhârî, "Aḥkâm", 30, "Şalât", 32, "Cihâd", 44, 182, "Tevhîd", 57, "Tefsirü'l-Kur'an", 65/4, 8, "Rikâk", 42; Müslim, "Cenâ'iz", 61; *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz), İstanbul 1981, s. 61; İbn Kuteybe, *Te'vîlû'l-müşkili'l-Kur'an* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 346-347; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 329; Kâdî Abdülcebbar, *Müşâbihü'l-Kur'an* (nşr. Adnân M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 590, 667, 682; İbn Hazm, *el-Fasl* (Umeyre), III, 276-279; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), IV, 190; a.mlf., *el-Fâ'ik*, III, 390; İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-mesrî*, VII, 125; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtḥü'l-gayb*, XXXI, 84-85; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, III, 413; İsmâil Hakkı Bursevî, *Furûku Hakîkî*, İstanbul 1310, s. 163; T. Izutsu, *The Ethical Terms in the Koran*, Tokyo 1959, s. 151; Metin Yurdagör, "Ber", *DİA*, V, 468-469.

OSMAN KARADENİZ

FAGNAN, Edmond

(1846-1931)

Fransız şarkiyatçısı.

Belçika'nın Liège şehrinde doğdu. Buradaki üniversitede hukuk doktorası yaptı ve Paris'te Ecole des Langues Orientales Vivantes'a devam ederek Arapça, Farsça, Türkçe, İbrânice öğrendi. 1873 yılında Bibliothèque Nationale'in el yazmaları bölümüne girdi; bu arada de Sale'nin yönetiminde çıkan *Recueil des historiens des Croisades*'da Doğu tarihçilerinin yayınlarına katıldı. 1884'te Ceza-yir'e giderek 1919 yılında emekli oluncaya kadar Ecole des Lettres d'Alger'de Arapça ve Farsça okuttu; bu uzun hizmetinden dolayı 1930 yılında Légion d'Honneur nişanıyla ödüllendirildi. Aynı zamanda İspanya Kraliyet Akademisi ile Madrid Tarih Cemiyeti'nin de üyesi idi ve 1892-1895 yılları arasında Cezayir Tarih Kurumu'nda redaksiyon uzmanı, 1895'ten 1904'e kadar da aynı kurumda genel sekreter olarak görev yaptı.

Eserleri. Fagnan, özellikle İslâm dini ve Kuzey Afrika açısından önem taşıyan çeşitli tarihî ve hukukî metinlerin neşir ve tercümelerine ağırlık vermiş, bu yolla İslâm medeniyetinin Batı'da tanınmasına katkıda bulunmuştur. Eserlerinin başlıcaları şunlardır: 1. *Se'âdet Nâme* (Leipzig 1880). Nâsır-ı Hüsrev'in "Sa'âdetnâme" adlı şiirinin Farsça metniyle Fransızca tercümesidir. 2. *Concordances du*